

РУСОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 37(091)(477)-051Русова:37014.3(477):[37:050.486

**ВНЕСОК СОФІЇ РУСОВОЇ У РОЗБУДОВУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВИТИ:
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ “ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА” (1917–1920)****Березівська Л. Д.**

У статті аргументовано, що журнал “Вільна українська школа” (1917–1920) є джерелом вивчення ідей та діяльності відомого українського педагога Софії Русової щодо розбудови національної освіти в добу Української революції (1917–1920). Виявлено інформацію про наукову та громадську діяльність педагога, редакторську роботу діячки в освітньому журналі.

Ключові слова: Софія Русова, журнал “Вільна українська школа” (1917–1920), інформація про наукову, громадську, редакторську діяльність педагога.

В статье аргументировано, что журнал “Вільна українська школа” (1917–1920) является источником изучения идей и деятельности Софии Русовой относительно развития национального образования в период Украинской революции (1917–1920). Выявлена информация о научной и общественной деятельности педагога, её редакторской работе в образовательном журнале.

Ключевые слова: София Русова, журнал “Вільна українська школа” (1917–1920), информация о научной, общественной, редакторской деятельности педагога.

The author of the article argues that the Ukrainian educational journal Vilna Ukrainka Shkola (Free Ukrainian School) is a source of studying Sofia Rusova's ideas and activity concerning the national education development during the period of the Ukrainian revolution (1917–1920). The author reveals the information about the famous Ukrainian teacher's scientific and public activity and peculiarities of her work as an editor of the educational journal.

Key words: Sofia Rusova, Vilna Ukrainka Shkola (Free Ukrainian School) – the Ukrainian educational journal (1917–1920), information about the teacher's scientific, public, and editorial activity.

Докорінне реформування освітньої галузі в Україні у руслі європейських викликів актуалізує ретроспективний аналіз історії вітчизняної освіти передусім для розуміння витоків нинішніх процесів і визначення перспективних векторів. З огляду на те, що в різні історичні періоди у реформуванні освіти України важливу роль відігравали конкретні особистості, вивчення творчої спадщини та діяльності відомого українського педагога, громадської діячки Софії Федорівни Русової (1856–1940), яка самовіддано працювала на освітній ниві, зробила вагомий внесок у становлення національної системи освіти й виховання, є доцільним і вмотивованим.

Нагадаємо, що в 1917–1920 рр. у житті українського суспільства відбулися значні зміни – після повалення російського самодержавства розпочалося будівництво власної держави. Українські уряди і свідомо громадськість розгорнули роботу зі створення національної системи освіти, української школи. Софія Русова брала активну участь у цьому процесі, обіймала різні посади, а саме: була членом загальноукраїнського представницького громадсько-політичного органу Української Центральної Ради, очолювала департамент дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти, виступила організатором і керівником Всеукраїнської учительської спілки, входила до редакційної колегії журналу “Вільна українська школа” (далі – ВУС), разом із Ю. Сірим, Я. Чепігою та С. Черкасенком започаткувала видавництво “Українська школа”, викладала в кількох навчальних закладах, писала наукові праці та підручники тощо [1].

Історіографічний пошук засвідчив, що українські вчені (Л. Березівська, І. Зайченко, Г. Груць, О. Джус, А. Доркєну, Т. Ківшар, Є. Коваленко, Н. Копиленко

(Антонець), О. Міхно, О. Проскура, І. Пінчук, Н. Побірченко, В. Сергєєва, О. Сухомлинська та ін.) всебічно дослідили творчу спадщину Софії Федорівни Русової, розкрили її внесок у розбудову національної освіти України. Постать і праці педагога, які нині не втратили своєї значущості й потребують подальшого вивчення, повернулися до науково-педагогічного простору, зокрема стали складником курсу з історії педагогіки.

Вагомим внеском у розвиток педагогічної біографіки є створений фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського біо-бібліографічний покажчик “Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітител: до 155-річчя від дня народження” (2010) [16]. У процесі вивчення ідей педагога може прислужитися й бібліографічно-інформаційний ресурс “Русова Софія Федорівна (18.02.1856–5.02.1940)” [2]. Біобібліографічний покажчик і бібліографічно-інформаційний ресурс містять біографічні відомості, бібліографію творів С. Русової, бібліографію публікацій про її життя та діяльність, фотогалерею тощо. Мета нашої статті – розкрити зміст журналу “Вільна українська школа” як джерела вивчення ідей та діяльності Софії Русової щодо розбудови національної освіти в добу Української революції (1917–1920).

Передусім зазначимо, що в Державній науковій педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського зберігається колекція часопису “Вільна українська школа” (1917–1920). Нагадаємо, що до редакційного комітету журналу входили відомі педагоги та освітні діячі: О. Дорошкевич (голова), К. Лебединцев, О. Музиченко, В. Підгаєцький, С. Русова, Я. Чепіга. У часописі також працювали О. Астряб, Н. Мірза-Авекянц, О. Грушевський, В. Дурдуківський, В. Зінківський, І. Огієнко, В. Прокопович, В. Родников, І. Стешенко, С. Сірополко, П. Холодний, С. Черкасенко, І. Юцишин та ін. Журнал користувався великим попитом серед освітянської громадськості. У період окупації території України Денікіним (квітень–грудень 1919) через заборону видавався нелегально. У 1920 р. часопис припинив існування разом із ВУС, яку було реорганізовано у Всеукраїнську спілку робітників школи і соціалістичної культури.

Важливо, що перший номер журналу відкривався ґрунтовною статтею С. Русової “Націоналізація школи” (1917). Демонструючи на конкретних прикладах шкідливість російськомовної школи для української дитини, доводячи важливість створення рідної української школи, педагог наголошувала: “Психологічна вимога для людини і для нації одна, проста і органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи – як особи індивідуальної, так і особи національної” [11, с. 4]. При цьому вона назвала рідну мову у вихованні “найкращим провідником інтимних думок, почувань, вражень” [11, с. 5]. На підтвердження своїх міркувань Софія Федорівна апелювала до ідей тогочасних зарубіжних педагогів (Рейн, Бюмон, Монтессорі). Основою націоналізації школи педагог вважала безпосередню націоналізацію педагогічних засобів виховання і навчання: рідна викладава мова, зміна навчальних програм з історії, географії, народного мистецтва (музика, співи, орнаментика) України [11, с. 6]. С. Русова аргументувала ідею про тісний взаємозв’язок національного виховання дитини і майбутнього українського народу, української нації.

У статті “Позашкільна освіта” (1917) діячка розмірковувала про значення, мету, зміст, напрями, засоби, принципи позашкільної освіти. Мету позашкільної освіти вбачала в наданні широких верствам населення для гармонійного розвитку різних наукових знань з урахуванням індивідуальних нахилів слухачів, регіональних особливостей. При цьому педагог спиралася на досвід країн Західної Європи. Серед засобів позашкільної освіти особливої ваги надавала книзі [12, с. 166–169]. Вона наголошувала на великому освітньому, науковому, етичному, виховному значенні книжки. Неабияку роль у формуванні любові до читання відводила бібліотекареві: “Робота бібліотекаря не лише в тому, щоб видавати та приймати книжки, а в тому, щоб дати кожному придатну книжку, організувати розмови, бесіди з поводу тієї або другої книжки, розмову або приватну з одним читачем, або спільно з кількома. Книжка має відповідати душевним і інтелектуальним вимогам кожного читача, бути для нього цілком зрозумілою і викликати його цікавість далі по тому питанню, яке вона розв’язує” [13, с. 227]. Педагог визначила характеристики хорошої книжки для

українського читача, а саме: вона має бути написана українською мовою, художньою, демократичною, правдивою і зрозумілою.

У статті “Дещо з філософії виховання” (1918) С. Русова проаналізувала й розкрила основні ідеї праці американського філософа і педагога Гареля Горна “Філософія виховання”. Вона наголосила, що зазначена праця не була перекладена ні російською, ні українською мовами, але її автор розглянув виховання в біологічному, фізіологічному, соціологічному та психологічному аспектах. Спираючись на думку професора Горна, Софія Федорівна завершила статтю таким висновком: “Найкраще пристосувати дітей до нових умов життя нашої вільної самостійної України, умов волі, праці і широкого культурного і морального відродження нашого народу” [8, с. 316].

Кілька статей педагог присвятила творчості українського поета Тараса Шевченка (“Федеративна ідея в творах Шевченка”, 1918; “Шевченко і малі діти”, 1918). Зокрема, у статті “Шевченко і малі діти” (1918) С. Русова проаналізувала поезію Т. Шевченка на предмет висловлених ним думок про родинне виховання, роль матері у вихованні дитини, про шанування матері тощо. Вона відзначила вірші поета для дитячого читання [15, с. 114].

Один із номерів журналу ознайомлює нас з промовою Софії Федорівни на присвяченому пам’яті М. Лисенка концерті. Вона окреслила внесок видатного українського композитора, громадського діяча в розвиток українського мистецтва, української культури. “Велике завдання національного композитора: він працює не тільки для свого власного захоплення – він виявляє одну з найважливіших національних рис свого народу, його музикальну індивідуальність, в діяльності Лисенка з’єднувалися і музикальна творчість і етнографічне знайомство з своїм народом і розуміння його психологічної задачі”, – писала С. Русова [9, с. 284].

У журнальній рубриці “Бібліографія” серед інших знаходимо подані редакцією опубліковані праці педагога, а саме: збірка статей “Дошкільне виховання” для вчителів початкових шкіл (1917), дитячих садків, захистків; підручник “Початкова географія” (1918) для навчання фізичної географії в початковій школі тощо. Про нові праці С. Русової також дізнаємося з різних журнальних рубрик (“Нові книги, надіслані до редакції”, “Видавниче товариство “Дзвін”, “Перспектив українських підручників”, “Бібліографія учителя” тощо). До речі, в огляді української дитячої літератури В. Родников подав коротку рецензію на оповідання С. Русової “Божа іскра” (1904). Зокрема, він зазначив, що книжка гарно оформлена й адресована дітям середнього і старшого віку [7, с. 348].

Свої ідеї Софія Русова відображала і в різних одноосібних замітках, а також у вступних замітках за підписом “редакція” або “від редакції”. Наприклад, у замітці “На день реформи шкільних округ” діячка висловила свою позицію щодо функціонування “фортеці російського централізму” Київської шкільної округи та діяльності попечителів М. Василенка і В. Науменка. Зокрема, вона писала: “Має Українська Республіка свій Секретаріат – годі існувати усяким допотопним урядовим інституціям. Секретаріат зуміє дати усім народам на території України вільну національну школу, широкий доступ до науки усім верствам народу” [10, с. 179]. У вступній статті “Нова школа в Українській Республіці” (1917) ставилося основне завдання перед освітньою громадськістю – перебудова школи “од нижчої до вищої на нових підвалинах європейської педагогіки” або створення “нової, творчої школи” [5, с. 131]. На сторінках статті “Замість передової” висловлювалося занепокоєння щодо виїзду з Києва Центральної Ради через захоплення влади більшовиками та впливу цього на створення вільної української школи. Звучала думка про те, що українське вчительство мало б згуртуватися довкола ідеї про створення української школи як національної основи української школи [3, с. 1].

Зі сторінок журналу перед нами постає образ С. Русової як активної громадської діячки. Так, одна із заміток інформує про те, що Софія Федорівна виступила з доповіддю “Національна школа” на Нараді в справі організації народної освіти в Україні (15–20 грудня 1917 р.) [4, с. 54]. З Додатків до журналу, присвячених діяльності ВУС, бачимо, що діячка, як правило, відкривала різні засідання ВУС.

З протоколів зібрань Всеукраїнської учительської спілки також дізнаємося про громадську діяльність С. Русової. Так, Софію Федорівну обрали почесним головою на одному із з’їздів (17 січня 1919 р.), де вона висловилася щодо передчасної смерті

члена Центрального бюро ВУС Б. Дорошкевича, ініціювала перейменування вулиці Столипінської на честь відомого українського діяча І. Стешенка, взяла активну участь в обговоренні законопроекту про шкільне управління [6, с. 11–13].

За підписом голови Центрального бюро ВУС у журналі було надруковано звіт громадської вчительської організації від 15 серпня 1917 р. й до 1 січня 1919 р., де зустрічається інформація про діяльність С. Русової. Зокрема, зазначено, що на І Всеукраїнському вчительському з'їзді 5–6 квітня 1917 р., проведеному Товариством шкільної освіти, Софія Федорівна виступила з доповіддю про необхідність організації українського вчителства [17, с. 18]. На І Професійному вчительському з'їзді 13–15 серпня 1917 р. було обрано постійне Центральне бюро у складі 9 членів (С. Русова, П. Холодний, Ф. Сушицький, О. Дорошкевич, Л. Білецький, М. Оляничук, О. Омшанський, С. Романюк, А. Бакалінський) і 3 кандидатів (М. Сімашкевич, С. Черкасенко, Д. Капустянський). Очолила його С. Русова [17, с. 25].

Отже, журнал “Вільна українська школа” є джерелом вивчення творчої спадщини і діяльності Софії Федорівни Русової в добу Української революції (1917–1920). Передусім вважаємо її безпосередню участь серед відомих освітян у створенні та діяльності Всеукраїнської учительської спілки, органом якої і був зазначений часопис, вагомим внеском у реформування шкільної освіти, розбудову української держави. Саме журнал “Вільна українська школа” об'єднав освітянську громадськість довкола ідеї створення національної системи освіти в руслі кращих вітчизняних та європейських традицій. З його сторінок черпаємо інформацію про наукову діяльність (статті щодо підвалин розбудови національної освіти, бібліографічні дані про нові праці педагога), активну громадську діяльність С. Русової (виступи на різних заходах, участь в обговоренні важливих питань реформування освіти), редакторську роботу діячки в освітянському журналі. Її ідеї щодо побудови шкільної освіти на національному, демократичному, виховному, гуманістичному, дитиноцентрованому принципах, викладені в журналі “Вільна українська школа” майже 100 років тому, набувають особливої актуальності й в умовах розбудови особистісно орієнтованої освіти України. Про це йтиметься в наших історико-педагогічних студіях.

Література

1. Антоненко Н. Б. Русова Софія Федорівна / Н. Б. Антоненко // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / ред. О. В. Сухомлинська. – К., 2005.
Кн. 2. – 2005. – С. 136–145.
2. Бібліографічно-інформаційний ресурс “Русова Софія Федорівна (18.02.1856–5.02.1940)” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.library.edu.ua.net. – Назва з екрана.
3. Замість передової // Вільна українська школа (ВУШ). – 1918 (рік перший). – № 5–6 (січень–лютий). – С. 1–2.
4. Нарада в справі організації народної освіти на Україні (15–20 грудня 1917 р.) // ВУШ. – 1918 (рік перший). – № 5–6 (січень–лютий). – С. 53–56.
5. Нова школа в Українській Республіці (1917) // ВУШ. – 1917 (рік перший). – № 3–4 (листопад–грудень). – С. 130–131.
6. Протоколи Пленуму 2-го З'їзду Делегатів Всеукраїнської учительської спілки 15–18 січня 1919 року // ВУШ. – 1918–1919. – № 6–7 (січень–лютий). – С. 8–17.
7. Родников В. Огляд української дитячої літератури / В. Родников // ВУШ. – 1918 (рік перший). – № 10 (червень). – С. 335–340.
8. Русова С. Дещо з філософії виховання / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – № 10 (червень). – С. 306–316.
9. Русова С. Микола Лисенко / С. Русова // ВУШ. – 1918–1919 (рік другий). – № 4 (серпень–грудень). – С. 233–235.
10. Русова С. На день реформи шкільних округ / С. Русова // ВУШ. – 1917 (рік перший). – № 3–4 (листопад–грудень). – С. 178–179.
11. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // ВУШ. – 1917 (рік перший). – № 1 (вересень). – С. 3–7.
12. Русова С. Позашкільна освіта / С. Русова // ВУШ. – 1917 (рік перший). – № 3–4 (листопад–грудень). – С. 166–169.
13. Русова С. Позашкільна освіта / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – № 8–9 (квітень–травень) – С. 226–227.

14. Русова С. Федеративна ідея в творах Шевченка / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – № 7 (березень). – С. 97–101.

15. С. Р. Шевченко і малі діти / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – № 7 (березень). – С. 114–115.

16. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель : до 155-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя ; упоряд.: А. М. Доркєну, Т. В. Лога ; наук. ред.: П. І. Рогова, А. М. Доркєну ; наук. консультант, авт. вступ. ст. Є. І. Коваленко. – К., 2010. – 175 с. – (Сер. "Видатні педагоги світу"; вип. 6).

17. Справоздання Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки від 15 серпня 1917 р. до 1 січня 1919 р. // ВУШ. – 1918–1919. – № 6–7 (січень–лютий). – С. 18–30.